

Lengyel György:

A gazdasági elit szegregációja és lakásviszonyai (1920-1940)¹

Gazdasági eliten a szakirodalom a kulcsfontosságú gazdasági döntésekben nagy befolyással rendelkező vezetők - gyáriparosok, bankárok, gazdaságpolitikusok - körét érti. A két világháború közötti magyar gazdasági vezetésnek volt egy szűkebb köre, az úgynevezett multipozicionális elit. Azok tartoztak ide, akik egyszerre három vagy több elitpozícióval rendelkeztek, s akiknek a kezében ennél fogva a gazdasági hatalom jelentős mértékben összpontosult. A multipozicionális elit tehát a gazdasági elit egy metszetének tekinthető, az utóbbi pedig az elit egy közelítését adja.¹

Történet-szociológiai vizsgálatunkban a multipozicionális elit életmódjának egyes elemeire - miként a cím is jelzi elsősorban a szegregációra és a lakásviszonyokra - vonatkozó információkat gyűjtöttük össze. A szegregáció esetében azonban nem csupán a lakóhely szerinti elkülönülést érdemes vizsgálni, mivel bizonyos csoportok, így például az elit esetében legalább ennyire jellemző lehet a munkahelyek és a társasélet színhelyeinek koncentrációja is. Látni fogjuk, hogy bizonyos társadalmi sztereotípiák rögzülésében - s ilyenek mutatkozott a lipótvárosi burzsoázia fogalma is - ez utóbbiak legalább olyan fontos szerepet játszhatnak, mint maga a lakóhely, vagy az életmód más elemei.

Az első kérdéskör itt tehát ez: koncentráálódtak-e, s ha igen,

¹ Megjelent: Budapesti Negyed 8. (1995/2)

hol koncentráálódtak a gazdasági elit munkahelyei, hol az elit által látogatott klubok, kaszinók, s hol az elit lakásai és házai. A második kérdéscsoport pedig ez: milyenek voltak az elit lakáskörülményei és mivel magyarázhatók e lakáskörülmények sajátosságai?

A következőkben e két kérdéskörre kívánok röviden válaszolni a multipozicionális gazdasági elitre vonatkozó kutatásunk tapasztalatai alapján. A 314 fős multipozicionális elitből 184 fő (59%) esetében sikerült felkutatni az 1941-es népszámlálás - Budapest Főváros Levéltárában őrzött - eredeti kérdőiveit, amelyek a lakáskörülmények és a háztartásszerkezet tisztázásához adnak segítséget. ⁱⁱ

A két világháború közötti időszakban a magyar gazdasági struktúra rendkívül koncentrált volt, a bankélet és a gazdasági adminisztráció túlnyomórészt a fővárosra összpontosult. Ez a tendencia érvényesült az iparvállalatok esetében is, oly módon, hogy bár a termelőegység és a műszaki vezetés lehetett hagyományosan Miskolcra, Győrbe, Salgótarjánba, vagy a budapesti agglomerációba telepítve, a központi iroda és a kereskedelmi osztály mindig a fővárosba települt. ⁱⁱⁱ

Nem is egyszerűen a fővárosba koncentrálódtott azonban a magángazdaság irányítása, hanem ennek centrumára: durván az Erzsébet híd és a Margit híd közötti Duna-parti sávra, lényegében tehát a Belváros és a belső Lipótváros (Szent István város) területére. ^{iv}

A minisztériumok az I-II. kerületben, a királyi palota, a kormányzói rezidencia körül, valamint a korabeli V. kerületben, a Parlament körül

csoportosultak. Ugyancsak ide, az V. kerületbe, a Kossuth tér és a Margit híd közötti területre települtek a kamarák (Szemere u., Szalay u., Szent István körút).

A minisztériumok, bankok és vállalati központok megoszlása

kerületek szerint

Kerület	Minisztérium	Bank	Vállalat
I	5	-	-
II	2	-	-
III	-	-	1
IV	-	1	2
V	5	13	32
VI	-	-	3
VII	-	-	4
VIII	-	-	-
IX	-	-	1
X	-	-	3
XI	-	-	1
XII	-	-	-
XIII	-	-	1
XIV	-	-	-
n=	12	14	48
n.a.	-	1	4
nem fővárosi	-	-	8
N	12	15	60

A Lánchíd pesti hidfője tágabb környezetében, a Vörösmarty tértől a Szabadság térig terjedő területre koncentráálódtak a nagybankok központjai: a Szabadság téren egymással szemben álltak a Nemzeti Bank és a Tőzsde épületei, a másik póluson pedig egymáshoz közel a két nagy magánbank: a M.Általános Hitelbank és a Pesti M. Kereskedelmi Bank épületei a József nádor téren és a Ferenc József

téren. A két pólus között húzódó Nádor utcában hét további fontos bank épülete állt, s az Akadémia u. elején volt található a Gyáriparosok Országos Szövetségének székháza is. De ide, az V. kerületre koncentrálódott a nagyvállalatok fővárosi központjainak kétharmada is.

Az elit által látogatott klubok, kaszinók sajátos hármastérbeli elrendeződést mutattak. Az Erzsébet híd pesti hídfőjénél, a Kossuth Lajos illetve a Semmelweis utcában helyezkedtek el a hagyományos, az arisztokrácia és a nemesség által látogatott kaszinók: a Nemzeti Casino, az Országos Kaszinó, az Uri Club.

Klubok, kaszinók, egyesületek kerületek szerint

I	-
II	-
III	2
IV	10
V	15
VI	6
VII	3
VIII	6
IX	-
X	2
XI	1
XII	1
XIII	-
XIV	2
n=	48
nem főv-i	1
N=	49

A Lipótvárosban és a terézvárosi Andrassy út elején voltak találhatóak a liberális polgárság klubjai: a Lipótvárosi Kaszinó és a Lipótvárosi Társaskör, a Rotary Klub, a Gyárosok és Gyárigazgatók Klubja, a Szabadelvű Klub; s a Pester Lloyd Társaság épületében, a Mária Valéria

u. 12-ben, nem messze a Weiss Manfréd Művek központi irodájától, a Cobden Szövetség és a Nemzeti Gazdasági Klub. ^v

Ezeztől mintegy térbelileg is elkülönült az antiliberalis társaságok elhelyezkedése: a VIII.kerületben, a Józsefvárosban, a Rákóczi u., József krt., Baross u-ban voltak találhatóak az Ébredő Magyarok Egyesülete, a Frontharcos Szövetség, a Baross Gábor Kör, amelyekben az elit néhány tagja ugyancsak érdekelt volt.

Az elit rekreációjának két természetes fővárosi pólusa a Margitsziget és a Városliget volt: az egyik az Atlétikai Clubnak és a Polo Clubnak, a másik, a Stefánia úton a Park Clubnak és a Korcsolyázó Egyletnek adott otthont. ^{vi} Az igazán exkluzív Zsoké Klub és a balatonfüredi Yacht Klub fővárosi központja azonban már megint csak a jól ismert elit-sávban, a Semmelweis utcában illetve az Andrássy úton volt található.

Amint látjuk tehát, a gazdasági elit munkahelyei, s bizonyos belső strukturáltsággal, társaséletének színhelyei is egy szűk fővárosi sávra koncentráálódtak. Bár a korabeli városi adminisztráció szerint a Belváros, a City elnevezés a IV.kerületet, az Erzsébet híd pesti hídfője körüli kis területet illetve, ezt inkább várostörténeti hagyományok indokolták. A szó nemzetközi gazdasági értelmében a City kissé feljebb, a Lánchíd pesti hídfője körül terült el: ide koncentráálódtak a magángazdaság központjai és a liberális polgárság társadalmi intézményei. E két tényező együttesen járult hozzá a "lipótvárosi burzsoázia" inkább kritikával mint elismeréssel emlegetett megjelölésének fennmaradásához.

Hogy a "lipótvárosi burzsoázia" sztereotípiája a munka és a társasélet szinterei alapján alakult ki, azt azért fontos hangsúlyoznunk, mert a Lipótváros mint a gazdasági elit lakóhelye korántsem volt annyira tipikus, mint az a sztereotípiából következnek.

Ha a polgárság szélesebb osztályát vizsgáljuk, beleértve a kisiparosokat és kiskereskedőket is, úgy annak aránya e belső kerületekben viszonylag magas: a Belvárosban 29 %, a belső Lipótvárosban - csakúgy mint Óbudán és belső Terézvárosban - egynegyedes.

Ha a polgárság kerületenkénti megoszlását a fővárosi népesség kerületenkénti megoszlásával vetjük össze, kitűnik, hogy az osztály - főként a kisiparos, kiskereskedő elem nagy száma folytán -, viszonylag egyeneletesen oszlott meg, csupán a pesti oldal IV-VIII.kerületében volt valamelyest felülreprezentált.^{vi}

A gazdasági elit ezzel szemben elsősorban a budai belső kerületekben, főként az I. és a II. kerületben volt igen számottevően felülreprezentált (szemben az összlakosság 2.3 illetve 6.1 %-ával 16.9, illetve 20.2 %), míg Óbudán, csakúgy mint a pesti peremkerületekben (Ferencvárosban, Kőbányán, Angyalföldön, Zuglóban, sőt a bentebbi, de alacsonyabb státusú Erzsébetvárosban) kerületenként csupán 1-2 %-a lakott. Összességében a fentebb említett hat peremkerület a fővárosi népességnek közel felét (48.9 %-át) tömörítette, míg a gazdasági elitnek csak 5 %-át.

Az elit, a polgári, az izraelita és a budapesti családok

megoszlása kerületek szerint 1941-ben ^{viii}

Kerület	Elit	Polgári c s a l á d o k	Izraelita	Bp-i össz.
I	16.9	1.9	0.7	2.3
II	20.2	5.5	3.3	6.1
III	0.8	4.0	2.8	6.4
IV	8.9	5.0	2.3	2.4
V	8.0	11.6	17.3	7.6
VI	14.8	12.0	18.4	9.0
VII	1.3	16.9	25.8	11.7
VIII	5.1	13.3	13.1	12.4
IX	0.4	7.8	4.8	8.9
X	0.8	3.1	1.4	6.7
XI	13.1	4.3	1.6	5.9
XII	8.0	4.3	1.7	5.4
XIII	-	3.8	2.5	6.8
XIV	1.7	6.5	4.3	8.4
	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	237	39,852	53,505	285,326
D=	51.2	15.3	29.8	-

Az elit disszimilációs indexe igen magas, 51.2-es értéket mutatott 1941-ben, s ez az érték lényegében nem változott az 1936-ra számított értékhez képest (51.8).^{ix} Viszonyítási alapként megemlíthetjük, hogy a gazdasági elit szegregációja nem érte el az arisztokráciát és a nemességet tömörítő Nemzeti Casino fővárosi tagjainak lakóhelyi elkülönülését (esetükben a disszimilációs index értéke összehasonlítható területi bontásban 60,0 volt), de meghaladta a Rotary Klub tagjainak disszimilációját (47,6).^x

A multipozicionális elit aránya felülreprezentált volt a Belvárosban és a Terézvárosban, a Lipótvárosban azonban lényegében

megegyezett a fővárosi népesség itteni arányával (8 ill. 7.6 %), s alatta maradt a szélesebb értelemben vett polgárság e kerületre eső arányának (11.6 %). A Lipótváros tehát nem annyira a gazdasági elit lakóhelye mint inkább a kisburzsoázia, valamint az itt ugyancsak felülreprezentált (szemben az átlagos 11 %-kal mintegy egyötödös arányt kitevő) magántisztviselői és értelmiségi réteg lakóhelye volt.^{xi}

Felmérésünk ezen szakaszában mód nyílt a multipozicionális elit lakóhelyi összetételét más elitcsoportokéval, a bankok, a GYOSZ és a miniszteriális-gazdaságirányító apparátus vezetőinek lakóhely szerinti megoszlásával összemérni. Ez egyben pontosíthatja is az eddig mondottakat, amennyiben kiderül, hogy a bankelit szegregációja valamelyest magasabb mint a multipozicionális elité, ami elsősorban abból adódik, hogy a bankvezetők aránya két kerületben, az I. és az V. kerületben jelentősen felülreprezentált. Ha tehát reagazzkodni kívánnánk a "lipótvárosi burzsoázia" ilyen értelemben vett sztereotípiájához, ezt a bankvezetők példája alátámasztani látszik, azonban esetükben ugyanilyen joggal alkalmazhatnánk a "várkerületi burzsoázia" fogalmát is, mivel az I.kerületben lakók aránya körükben némiképp meghaladta az V.kerületiekét.

A gazdasági elit egyes csoportjainak lakóhelyi megoszlása

Kerület	kerületek szerint 1941-ben			
	multipoz. elit	bank	GYOSZ	gazdaságir. elit
I	17	21	12	10
II	20	15	16	25
III	1	-	3	2
IV	9	7	8	5
V	8	18	8	14
VI	15	13	8	2
VII	1	2	8	-
VIII	5	3	4	10
IX	-	1	3	5
X	1	-	6	2
XI	13	13	13	16
XII	8	6	8	9
XIII	-	1	1	-
XIV	2	-	2	-
	100	100	100	100
N=	237	104	139	57
D=	51	54	35	49

A gazdaságirányító elit elsősorban a budai II. és XI. kerületben volt felülreprezentált, szegregációja megközelítette a multipozicionális elitét. A GYOSZ-vezetők lakóhelyi szegregációja alatta maradt a többi elit-szegmensének, ami arra utal, hogy bár a GYOSZ kétségtelenül a nagyipari érdekek képviselőjének legfontosabb intézménye volt, vezetősége - a választott és kiküldött tagok sajátos összetételéből adódóan - nem minden metszetében fedte le a gazdasági elit fogalmát.

A "lipótvárosi burzsoázia" kifejezésnek volt egy, a kortársak számára evidens konnotációja, lényegében egyet jelentett a zsidó burzsoáziával. Nos, kétségtelen, a Lipótvárosban valóban felülreprezentáltak voltak a zsidók, csakúgy mint a Terézvárosban és az Erzsébetvárosban. (A fővárosban átlagosan az izraeliták mintegy egyötödös, e kerületekben pedig mintegy kétötödös arányt

képviseltek.) Az etnikus szegregáció meghaladta a polgárság szegregációját, a disszimilációs index értéke 1941-re 29.8 volt, szemben a polgárság 15.3 -es indexével, azonban lényegesen alatta maradt az elit 51.2-es disszimilációjának. Az elit negyedek tehát lényegesen jobban kirajzolódtak mint a polgári és az etnikus környékek, az elit jobban tömörült mint polgárság, vagy a túlnyomórészt polgári fővárosi zsidóság. Kisebb elemszámú, társadalmi státusa szerint homogénabb, koncentráltabb, s magasabb presztizsű csoportról lévén szó ez a vonás érthető is. Kevésbé kézenfekvő az a jelenség, hogy az eliten belüli etnikus szegregáció nagyobb volt mint a fővárosi izraelita népesség egészében. Annál kevésbé kézenfekvő ez, mivel - mint láttuk - a fővárosi népesség esetében vallási, az elit esetében etnikai kategóriákkal számoltunk, utóbbiakba beleértve a kikeresztelkedett, asszimiláltabb, s ezért etnikai szegregációra kevésbé hajlamos csoportot is. A multipozicionális eliten belül a zsidó származású vezetők aránya a huszas évek végén egyharmadot meghaladó, a negyvenes évek elején pedig mintegy egyhatodos volt. Az eliten belüli etnikus szegregáció azért volt viszonylag markáns, mert az elit zsidó tagjainak mintegy fele a Terézvárosban, az Andrássy úti villákban lakott.

Az 1941-es népszámlálás fennmaradt lakásíveinek tanúsága szerint a multipozicionális elit átlagos lakásmérete 6.3 szobásnak felel meg, szemben a fővárosi 1.5 szobás átlaggal. Ez a mintegy hat szobás átlag meglehetősen nagy szóródás mellett alakult ki, mivel az elit körében akadtak harminckét szobás lakások is. A főváros lakosságának több mint

fele egyszobás lakásban lakott, ezzel szemben az elit 70 %-a több mint ötszobásban. Míg a fővárosi lakásoknak egyötöde feküdt Budán az I.,II.,XI.,XII. kerületben, az elit lakásainak 61 %-a.

Az elit lakásmódjának egyik jellemzője, hogy az ilyen lakások mintegy egyötöde több lakott szintre is kiterjedt, ez pedig a fővárosi lakásállománynak csupán 1 ezrelékére, s a budai elitnegyedek lakásainak is csak fél százalékára volt jellemző.

Vannak a lakásminőségnek olyan indikátorai, amelyek nem különböztek számottevően az elit és az átlagnépesség körében. Ez két tipikus esetben van így: vagy ha mindkét csoportnál igen gyakran, vagy ha mindkettőnél igen ritkán fordult elő az adott jellemző. Az elsőre példa a vezetékes árammal, s a vízvezetékekkel való ellátottság, amely az elit esetében 100 %, s az átlagnépesség körében 93, illetve 87 %. A másodikkra példa egy korabeli szolgáltatással, a telefonhírmondóval való ellátottság (ami nem volt azonos magával a telefonszolgáltatással): ez az elit 4.1, s az összlakosság 0.7 %-át jellemezte. Első pillantásra meglepő, de hasonlóképpen mindkét esetben viszonylag alacsony volt az olyan lakások aránya, amelyekhez a lakáson kívüli WC tartozott. Itt azonban az okok nyilvánvalóan különbözőek: az elit esetében ez a több WC közül az egyiket, többnyire a kertilakhoz tartozót jelentette, míg a külvárosiak esetében az egyetlen WC-t. Nem annyira a vízöblítéses WC önmagában volt ekkor már az elit lakásstandard sajátossága (hiszen a fővárosi lakások 64 %-a rendelkezett ezzel^{xii}), hanem a lakáson belüli több WC (az elit lakásainak háromnegyede volt ilyen).

Az indikátorok legtöbbször azonban igen jelentős különbségekre utal. A fővárosi lakások 48 %-ában, ezzel szemben az elit lakásainak 100

%-ában volt fürdőszoba, 42 % esetében több is. Az elit lakások 94 %-ában volt gázvezeték és 60 %-ában központi fűtés, az átlagnépesség esetében az arányok 46, ill. 8 %. A budapestiek 17 %-a, az elit 100 %-a rendelkezett telefontal. Az elit lakószobái (a cselédszobák kivételével) parkettázottak voltak, a fővárosi lakásoknak csak 48 %-a volt ilyen. Az elit lakások mintegy felénél volt a szobák fala tapétázva, ez a fővárosi lakásoknak csak 3 %-ánál volt így.

Megkísérelhetjük kiszűrni a lakásméretekből következő különbségeket oly módon, hogy a 6 szobás lakások standardjével vetjük össze az elitlakások adatait. Ha így teszünk természetesen a különbségek számottevően mérséklődnek, s csupán valamelyes előny marad fenn az elit lakásainak javára: szemben a 6 szobás lakások 1 fürdőszobás standardjével a multipozicionális elit lakásainak másfél fürdőszobás standardje áll. Változatlanul valamelyest kedvezőbb marad a kerthasználat lehetősége (42, illetve 48 %) és egyértelműen kedvezőbb a központi fűtéssel való ellátottság (34 %, szemben a 60 %-kal).

E fennmaradó különbségek azzal hozhatók összefüggésbe, hogy az elit lakásai mind méretek, mind pedig felszereltség tekintetében meglehetősen nagy szóródást mutattak, s bizonyos esetekben élesen megoszlottak. Másként tehát: azzal együtt, hogy az elit lakásmódja karakterisztikusan különbözött az átlagnépességétől, önmagában viszonylag heterogén volt. Tekintsük át röviden e heterogenitás és megosztottság főbb jellemzőit, s próbáljunk magyarázatot keresni okaira!

Mindenekelőtt figyelmet érdemel a városrészek szerinti tagolódás. Az elit 61 %-a élt a belső budai kerületekben, további 33 %-a a pesti

belső kerületekben, s a maradék 6 % az alacsonyabb státusú, illetve peremkerületekben. Ennek a megoszlásnak nyilvánvalóan köze van a szobaszámhoz, mivel az elit 6 szobásnál nagyobb lakásainak háromnegyede Budán feküdt. Vagy másként: a budai elitnek 43 %-a a pesti elitnek csak 23 %-a élt 6 szobásnál nagyobb lakásban. A kerthasználat ugyancsak inkább a budai elitet jellemezte: esetükben ez a mutató 63 %, míg a pestiek esetében 18 %.

Nagyrészt a lakásméretekkel áll összefüggésben, hogy a budai elit lakásainak több mint felében, a pesti elit lakásainak csak egyharmadában volt három, vagy több WC. Lényegében csak egyetlen státusmutató tekintetében fordított a kép: a tapétázott falú szobák esetében. A pesti elit 61 %-át, a budai elit 38 %-át jellemezte ez. Vajon nem azzal van-e összefüggésben ez, hogy a pesti elit mintegy háromnegyede bérlakásban lakott, míg a budai több mint fele (56 %-a) saját házában élt? Mintha az egyik oldalon állt volna a tapéta korabeli luxusa és a City közelsége, a másikon a lakásméret, a kerthasználat és a tulajdon előnyei.

Mit magyaráz tehát a lakás tulajdonviszonya a lakásstandardokból az elit esetében? Nos, a tapéta luxusával kapcsolatos feltevést ez a keresztthatás-elemzés nem erősíti meg. Ellenkezőleg: míg a bérlakásban élők 45 %-a, addig a saját házukban élők 52 %-a élt ezzel a díszítési móddal. A városrészi-építészeti tradíció tehát lényegesen erősebben magyaráz ebben az esetben mint a tulajdonviszony. Fontosnak bizonyult ezzel szemben a tulajdon a kerthasználat esetében: a saját tulajdonú házak közel háromnegyede, az elit-bérlemények egynegyede rendelkezett ilyen lehetőséggel. Markáns különbséget mutat a több cselédszobás

lakások vonatkozásában a tulajdonjelleg. Ez egy olyan összefüggés, amit a városrészi megoszlás elfedett. A bérelt elit-lakásoknak ugyanis érthető módon csak 30 %-ában, a saját tulajdonúaknak ezzel szemben 58 %-ában volt két vagy több cselédszoba.

A lakásminőség mutatóinak egy csoportja szorosan kapcsolódik a komforthoz, ilyen a tapéta mellett a központi fűtés és a kerthasználat lehetősége is. A mutatók másik csoportjának ugyancsak van köze a komforthoz, szorosabban kapcsolódnak azonban ezen belül a lakás méretéhez: ilyen a szobák, cselédszobák, fürdőszobák, mellékhelyiségek száma. Ez utóbbiakat méret változóknak nevezhetjük.

Szociológiai szempontból a kerület jellege és a tulajdon típusa közbejövő változóknak tekinthetők a lakásminőség magyarázatában. A kérdés tehát a következőképpen is feltehető: hogyan befolyásolják a multipozicionális elit gazdasági, társadalmi, kulturális jellemzői a lakásmódot és a lakásminőséget? A kérdés megválaszolásához a szórásnégyzetek felbontásán alapuló multivarancia elemzést végeztünk, aminek csupán néhány tartalmi vonatkozását ismertetjük itt. A számítások során a következő változó-csoportokat különböztettük meg: a gazdasági pozíció mutatói (elnöki, vezérigazgatói, igazgatói és igazgatósági tagsági pozíciók száma); jövedelem és vagyon; társadalmi-kulturális háttér (társadalmi osztály, etnikum, képzettség).

E mutatóknak először a közbejövő változókra gyakorolt hatását tanulmányozva kiderül, hogy a gazdasági pozíciónak, a társadalmi osztálynak és az etnikumnak egy mérsékelt hatása van a lakóhely jellegére, míg a lakástulajdon jellegét a fentiekén túl a jövedelem

is befolyásolja. A vagyon és a képzettség szerepéről kiderült, hogy a lakóhely és a lakástulajdon jellege tekintetében a multipozicionális eliten belül elhanyagolható a hatásuk.

A lakástulajdon jellegének, tehát annak, hogy saját, vagy bérelt lakásról van-e szó erős hatása van méretváltozókra és a kerthasználatra. A tulajdonos lakta egyebek közt több mint kétharmadát azoknak a lakásoknak amelyekben hét vagy több szoba volt, illetve két vagy több fürdőszoba, három vagy több mellékhelyiség, vagy kerthasználati lehetőség.

A gazdasági-társadalmi változók közvetlen hatását vizsgálva kiderül, hogy gyenge hatást gyakoroltak a komfort-változókra. Ha egyáltalán volt befolyásuk, ez inkább a méretváltozók esetében igaz, bár ez utóbbi is gyengébb volt mint a tulajdon jellegének hatása. Ez arra utal, hogy az elit viszonylagos társadalmi és kulturális homogenitása mellett néhány más háttérváltozó is kifejti hatását.

Az életciklus mutatói értelemszerűen kínálkoztak az egyik ilyen magyarázó változócsoporthként. Azonban ezek sem gyakoroltak jelentős hatást, mivel az elit mind a kor, mind pedig a családstruktúra tekintetében meglehetősen homogén volt.

Túlnyomórészt 55 és 75 év közöttiek voltak, nukleáris családokban éltek, két vagy három cseléddel, s a velük együttélő gyermekek száma háztartásonként átlagosan nem érte el az egyet. Ezért azt kell feltételeznünk, hogy más háttérváltozók, az ízlés, a divat, a hagyomány és a kapcsolathálók ugyancsak szerepet játszhattak az egyes elitcsoportok lakásmódjának és lakásminőségének magyarázatában.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a Budapestre koncentrálódó magyar multipozicionális gazdasági elit a fővároson belül is jelentős mértékben szegregálódott. Eredményeink azt mutatják, hogy a gazdasági elithez tartozás erősebb szegregáló tényező volt mint az etnikai hovatartozás, s az életmód e vonatkozásában az eliten belül az etnikai hovatartozás jobban differenciált mint a fővárosi népesség egészében. Jobban elkülöníthetők voltak tehát az elit lakónegyedek mint a zsidó lakónegyedek, s még az eliten belül is jobban kiütköztek az etnikai hovatartozás lakókörnyezetet érintő tulajdonságjegyei mint a főváros egészében. A "lipótvárosi burzsoázia" sztereotípiája azonban a nagytőkésekre vonatkoztatva a munkahelyek és klubok alapján alakulhatott ki, lakóhelyükre értelmezni tévedés lenne. A "lipótvárosi burzsoák" jelentős része ugyanis az Andrássy úton, illetve Budán lakott.

A gazdasági elit lakáskörülményei értelemszerűleg jelentősen jobbak voltak mint a fővárosi átlagnépességé. Az elit lakásoknak voltak sajátosságai az egyébként nagy lakásokkal szemben is. A multipozicionális elit meglehetősen homogén volt az életciklus, a családszerkezet tekintetében, de heterogén az életmód lakásméretben és lakásminőségben megnyilvánuló tényezőit illetően.

i. Tanulmányom "A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között. (Fejezetek egy történet-szociológiai kutatásból)" c. műhelytanulmány-kötet (Bp. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 1993) "Szegregáció és lakásviszonyok" c. fejezetének módosított változata. A szakirodalomra, illetve a multipozicionális elit összetételére vonatkozó bővebb információk tekintetében e kötethez utalhatom az olvasót.

ii. E kutatási feladat szervezésében, az adatok feldolgozásában Földi Zoltán és Nagy Beáta vett részt, a kigyűjtésben Breinich Gábor, Héjji Csaba és Széchenyi Mihály, Budapest Főváros Levéltárában dolgozó kollégáink m_ködték közre.

iii. A központ és a termel_egység hagyományos elkülönülését említi Hanák Péter, The relationship between family enterprise and managerial enterprise (Hungary in the 19th and early 20th centuries), in: L.Hannah (ed.), From Family Firm to Professional Management: Structure and Performance of Business Enterprise. Bp.1982. 39-49.p.

iv. Budapest és környéke utcái, középületei és egyéb adatainak jegyzéke. Bp.1927.; Budapest. 21 térkép, utcanévjegyzék és idegenvezet címtár. Bp.1942.

v. Nagy Beáta, Egyesület-tipológia. (Kézirat), 1986.

vi. Interjú Terták Elemérrel (Kézirat), 1986.

vii. L.Nagy Zsuzsa, Iparosok, kereskedők és kispolgárok a két világháború között (Kézirat) 1989. 9-10.p.

viii. Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1943. Bp.1943. 13.,23.p. Polgári népességen itt az összehasonlíthatóság érdekében szűkebb értelemben az önálló iparos, kereskedő, vállalkozó, tőkepénzes és háztulajdonos csoportokat értjük.

ix. A szegregáció elemzése során a disszimilációs indexszel dolgoztunk, aminek képlete:

$$D = \sum_{i=1}^n \frac{x_i - y_i}{2}$$

ahol n az osztályközök, esetünkben a kerületek száma, xi és yi pedig az összehasonlítandó kategóriák adott osztályközbe eső relatív gyakoriságai. Amennyiben a társadalmi csoportok között a kerületek szerinti lakóhelyi arányok tekintetében nem lenne különbség, a mutató értéke 0 lenne. Minél nagyobb az ettől való eltérés, annál jelentősebb a lakóhelyi szegregáció. Mivel százalékos megoszlásokat vizsgálunk,

az index nem érzékeny az összehasonlított csoportok nagyságára, de két mutató csak azonos kerületszám esetén vethető közvetlenül össze. Elemzésünk implikálja azt a feltevést, hogy 1930 és 1936 között a fővárosi népesség lakóhely szerinti megoszlásában nem volt jelentős elmozdulás. Ezt valószínűsíti az 1930-as és 1941-es népszámlálás adatainak összevetése, amely arról tanúskodik, hogy - noha a fővárosi izraelita népesség száma mintegy 10 %-kal csökkent - sem a fővárosi össznépesség, sem az izraelita népesség kerületek szerinti megoszlása nem változott számottevően. Vö. Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1935. Bp., 1935. 33.p; Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1943. Bp. 1943. 32.p. Hasonló szegregációs számításokat végzett a századfordulós bécsi zsidóságra Marsha L. Rozenblit, The Jews of Vienna, 1867-1914. Assimilation and Identity. (N.Y. 1983.) c.könyvében, ld. 71-98; 223-227.p., valamint a budapesti köz-és magánalkalmazotti rétegre Zeke Gyula, "Erdei Ferenc kettős struktúra modellje a statisztikai empiria tükrében - verifikálási kísérlet" c. tanulmányában, in: A Varga László (szerk.) [1987] Rendi társadalom - polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Salgótarján, 1987. 505-518.p.

x. Nagy Beáta, Klubok, kaszinók, társaskörök: az elit társaséletének színhelyei. Szakdolgozat, MKKE, Szociológia Tanszék, 1986., 32., 38.p.

xi. Érzékletes példáit adja ennek Vas István önéletrajzi regényének "Lipótváros" c. fejezetében, néhány osztálytársa családi hátterének megemlékezésével. Ld. Vas István, Nehéz szerelem. Előjáték. Elvesztett otthonok. Bp. 1983. 120-123.p.

xii. Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1943. Bp. 1943. 20.p.